

KRIMINALISTIKALINE TAKTIKA JA TEHNOLOOGIA I

RAIVO ÖPIK

ISBN 978-9985-67-156-6

© Sisekaitseakadeemia 2008

Sisekaitseakadeemia
Kase 61, 12012, Tallinn
september 2008

Sisukord

Saateks _____	lk2
1. Kriminalistikalise taktika mõiste, süsteem, põhimõisted ja allikad _____	lk3
2. Uurimistoiming _____	lk5
2.1 Uurimistoimingu mõiste ja koht menetlustoimingute süsteemis _____	lk5
2.2 Uurimistoimingu osalejad _____	lk7
2.3 Uurimistoimingu taktika _____	lk8
2.3.1 Uurimistoimingu ettevalmistamine _____	lk8
2.3.2 Uurimistoimingu rakendamine _____	lk10
2.3.3 Uurimistoimingu sisuline läbiviimine _____	lk11
2.3.3.1 Taktikaline võte _____	lk11
2.4 Uurimistoimingu läbiviimise tingimuste, käigu ja tulemuste talletamine _____	lk13
2.5 Saadud tulemuse hindamine ja kasutamine _____	lk14
3. Taktikaline kombinatsioon _____	lk14
4. Ootamatuse faktor, selle arvestamine ja kasutamine kriminaalmenetluses _____	lk16
4.1 Ootamatuse faktori mõte ja kasutamise vormid kriminaalmenetluses _____	lk16
4.2 Uurija tegevuse taktika ootamatuse faktorit kasutades _____	lk18
4.3 Ootamatuse faktori mõju uurija tegevusele ja sellega arvestamine _____	lk20
4.4 Ootamatuse faktori mõju tõendusteabe täielikkusele ja tõepärasusele _____	lk20
Kasutatud kirjandus _____	lk22

SAATEKS

Kuna tõend (tõendusteave) on kuriteosündmuse peegeldus keskkonnas, siis selle fikseerimise ja talletamise tulemus on peegelduse peegeldus. Informatsiooni aspektist käib jutt informatsiooni ülekandmisest ühelt objektilt teisele.

Fikseerimise menetluslik kord on rangelt reglementeeritud seadusega. Seaduses on ette nähtud talletamise vorm, kord, rekvisiidid, kriminaalasja juurde liitmise viis jms., kuid seaduses ei esitata talletatava informatsiooni leidmiseks, tajutavaksmuutmiseks, uurimiseks, hindamiseks ja talletamiseks kasutatavate tehniliste vahendite ja taktikaliste võtete loetelu. Tõsi, see katse oleks ka juba algusest peale määratud ebaõnnestumisele, kuna iga selline loetelu oleks seadusega kehtestamise ajaks juba aegunud ja muutuks seetõttu kriminaalmenetlust takistavaks.

Seadus annab kuriteo toimepanemisega seonduvate asjaolude väljaselgitamiseks küll õigusliku raamistuse, kuid seadus ise ei avasta ega tõenda ühtegi kuritegu. See on kriminalistika valdkond.

Käesolev õppevahend käsitleb kriminalistikalise taktika üldise iseloomuga (üldosa) küsimusi millel baseerub eriliigiliste uurimistoimingute taktika. Õppevahend on abivahendiks menetlustaktika ja muude uurimistoimingute läbiviimisega seonduvate õppeainete õppimisel, aga samuti kasutatav praktikas mõtetegevuse aktiveerimiseks ja korrastamiseks uurimistoimingute ja taktikaliste kombinatsioonide kavandamisel.

Käesoleva õppevahendi märksõnadeks on: uurimistoiming, uurimistoimingu taktika, taktikaline võte, taktikaline kombinatsioon, ootamatuse faktor.

1. KRIMINALISTIKALISE TAKTIKA MÕISTE, SÜSTEEM, PÕHIMÕISTED JA ALLIKAD

Kriminalistikalise taktika mõiste ei ole kriminalistika süsteemis kuni praeguseni leidnud ühetähenduslikku määratlust.

Nii on kriminalistikalist taktikat määratletud kui menetlustaktikat, „milles käsitletakse kriminaalmenetluse seaduse sätetele tuginedes uurimistoimingutes ja ekspertiiside korraldamisel rakendatavaid taktikasoovitusi ja –nõudeid”¹ või kui teaduslike aluste ja selle alusel välja töötatud praktiliste soovituste süsteemi üksikute uurimis- ja kohtutoimingute läbiviimiseks².

Samas tuleb tõdeda, et see ei ole ainus, kõigi poolt üheselt tunnustatud määratlus. Mõned autorid on arvanud kriminalistikalise taktika koosseisu ka sellised teemad nagu kuritegude uurimise organiseerimine ja planeerimine, millised ei ole otseselt seotud uurimistoimingute läbiviimisega ja sõnastanud kriminalistikalise taktika mõiste umbes taoliselt.

Kriminalistikaline taktika on kriminalistika eriosa alamsüsteem milles käsitletakse kuritegude uurimise organiseerimise ja planeerimise ning seda tegevate isikute käitumisviiside määratlemise, aga samuti menetlus- toimingute efektiivse läbiviimise teaduslikke aluseid ja nendel tuginevaid praktilisi soovitusi³. Paraku tugineb see määratlus traditsioonilisele kriminalistika neljaosalisele süsteemile ja ei vasta enam päriselt kriminalistika kaasaegsele arengutasemele. Otstarbekam on siiski kuritegude uurimise organiseerimisega seonduvad küsimused eraldada omaette osaks, nagu seda on tehtud ka uuemas teoreetilises kirjanduses. Nii esitavad V.Agafonov ja A.Filippov kriminalistikateaduse struktuuri järgnevalt:

- sissejuhatus kriminalistikasse;
- kriminalistika tehnika;
- kriminalistikataktika;
- kriminalistikaline strateegia (kuritegude avastamise ja uurimise organiseerimise kriminalistikalised küsimused);
- eriliigiliste kuritegude uurimise meetodika⁴.

Kokkuvõtvalt võibki siis öelda umbes nii, et kriminalistikaline taktika on kriminalistika osa, mis kujutab endast teoreetiliste aluste ja praktiliste soovituste süsteemi tõendite kogumisele ja uurimisele suunatud uurimistoimingute ja ekspertiiside efektiivseks läbiviimiseks ja korraldamiseks.

Kriminalistikalise taktika soovitused ja nõuded on üldise iseloomuga, s.t. nad on rakendatavad kriminaalmenetluses sõltumata kuriteo liigist ja on samas suunatud ka sellele, kuidas kasutada menetlus- toimingutega tõendite kogumisel tulemuslikumalt kriminalistikatehnika vahendeid, võtteid ja meetodeid. Samas on kriminalistikaline taktika üheks menetlusmeetodika baaselemendiks, andes uurimistoimingute ja taktikaliste kombinatsioonide läbiviimise üldised alused.

Kriminalistikalise taktika süsteem

Kuritegude uurimise struktuuri moodustavad kolm selgelt erinevat tasandit: tehnoloogiline, taktikaline ja strateegiline.

Mis puutub nende tasandite sisusse, siis:

tehnoloogiline tasand koosneb ühe või teise uurimistoimingu koostisosadeks olevatest tehnoloogilistest operatsioonidest.

Taktikaline tasand eeldab taktikaliste eesmärkide saavutamiseks ja sel eesmärgil taktikaliste operatsioonide läbiviimiseks vajalike uurimistoimingute planeerimise, ettevalmistamise ja läbiviimise otsuste vastuvõtmist ja täideviimist.

Strateegiline tasand on kriminaalasja tervikliku menetlemise tasand. Sellel tasandil viiakse läbi uurimissituatsiooni hindamine ja selle muutuste prognoosimine, juhtimisotsuste ettevalmistamine ja vastuvõtmine, versioonide püstitamine ja uurimise kriminaalasja menetluse planeerimine jne..

Kriminalistikaline taktika jaguneb kaheks osaks:

1. kriminalistikalise taktika üldised seisukohad (üldosa)
2. üksikute uurimistoimingute ja ekspertiiside läbiviimise taktika (eriosa)

¹H.Lindmäe. Menetlustaktika I. Tartu, Juristide Täienduskeskus, 1995, lk.5

²В.Агафонов, А.Филиппов. Криминалистика. Москва, Юриспруденция, 2002, с.77

³Vt. Криминалистика. Схемы и терминология. СПб., Фонд “Университет”, 2001, с. 133

⁴В.Агафонов, А.Филиппов. Криминалистика. Москва, Юриспруденция, 2002. с. 6.

⁵Д.П.Поташник. Криминалистическая тактика. Москва, ЗЕРЦАЛО, 1998, с.24

Üldosa sisaldab kriminalistikalise taktika ainese ja olemuse uurimisele ja uurimistoimingute läbiviimise taktikale pühendatud baasteooriaid ja -õpetusi.

Vastavalt sellele kuulub üldosa koosseisu:

- kriminalistikalise taktika mõiste, allikad, ülesanded, süsteem ja seos kriminalistika teiste osadega;
- taktikaliste võtete ja kombinatsioonide mõiste, liigid ja klassifikatsioon;
- taktikaliste võtete väljatöötamine ja kasutamine uurimistegevuses;
- taktikaliste võtete ja kombinatsioonide lubatavuse kriteeriumid;
- taktikaliste kombinatsioonide ettevalmistamine ja läbiviimine;
- ootamatuse faktori mõju, selle kasutamine ja sellega arvestamine;
- uurija poolt taktikaliste otsuste vastuvõtmine ja realiseerimine;
- kahtlustatava, süüdistatava, kannatanu või tunnistaja isiksuse tundmaõppimise taktika
- uurimistoimingu taktika süsteem ja sisu.

Eriosa koosseisu kuulub:

1. Üksikute uurimistoimingute taktika kohtueelses menetluses:

- vaatluse taktika;
- ülekuulamise ja vastastamise taktika;
- äratundmiseks esitamise taktika;
- läbiotsimise taktika;
- ütluste ja olustiku seostamise taktika;
- uurimiseksperimendi taktika;

2. Ekspertiiside määramise ja läbiviimise taktika

3. Uurimistoimingute läbiviimise taktika kohtumenetluses

- kohtuliku ülekuulamise ja risküsitluse taktika
- kohtuliku vaatluse taktika;
- kohtumenetluses eriteadmiste kasutamise taktika.

Kriminalistikaline taktika ei käsitle mitte kõigi menetlustoimingute läbiviimise taktikat vaid üksnes nende menetlustoimingute läbiviimise taktikat, millised on otseselt suunatud tõendite leidmisele, kogumisele ja uurimisele. Ülejäänud menetlustoimingutega seonduv kuulub kriminaalmenetluse õiguse valdkonda.

Kriminalistikalises taktikas kasutatavad põhimõisted on:

- taktikaline võte;
- taktikaline soovitus;
- taktikaline kombinatsioon;
- taktikaline situatsioon (uurimissituatsioon);
- taktikaline otsustus.

TAKTIKALINE VÕTE - uurimist läbiviiva isiku poolt valitud kõige ratsionaalsem ja efektiivsem tegutsemine või käitumisviis. Taktikaline võte peab olema seaduslik, eetiline, moraalne ja teaduspõhine.

TAKTIKALINE SOOVITUS – kriminalistika teaduslikul alusel ja parimal uurimispraktikal põhinev soovitus taktikalise võtte või käitumisliini valikuks ja teostamiseks.

TAKTIKALINE KOMBINATSIOON – konkreetsest uurimissituatsioonist tuleneva konkreetse ülesande lahendamiseks loodud taktikaliste võtete või uurimis- ja muude menetlustoimingute eesmärgistatud ühendus (kooslus). Sellisteks ülesanneteks on: konfliktsituatsiooni kõrvaldamine, uurimistoimingu edukaks läbiviimiseks tingimuste loomine, uurimissaladuse hoidmine, tõendi säilitamine.

TAKTIKALINE SITUATSIOON (UURIMISSITUATSIOON) – tingimuste ja asjaolude kooslus milles toimub kriminaalasja menetlus.

Uurimissituatsiooni struktuur koosneb järgmistest komponentidest:

- psühholoogilise iseloomuga komponendid (menetleja ja temale vastutegutsevate isikute konfliktitulemus, uurija, kurjategija ja teiste kriminaalmenetluses osalejate psühholoogilised omadused ja nende omavahelised suhted);
- informatsioonilise iseloomuga komponendid (uurija teadlikkus kuriteosündmuse asjaoludest, teo toimepanijatest ja toimepanemise asjaoludest, tõendite allikatest, tõendite leidmise ja uurimise võimalustest, peidetud otsitava vara asukohast, vastutegutsevate isikute teadlikkusest uurija kavatsustest ja olemasolevatest tõenditest jne.);

- menetlusliku (protsessuaalse) ja taktikalise iseloomuga komponendid (tõkendi kohaldamine, kuriteo toimepanemisest osavõtjate eraldamise võimalused, uurimistoimingute läbiviimise võimalused jne.);
- materiaalse ja organisatoor-tehnilise iseloomuga komponendid (vajalike kriminalistika tehnika vahendite olemasolu, inimressursside ja tehnikaga manööverdamise võimalused).

TAKTIKALINE OTSUSTUS – taktikalise mõju eesmärgi valik uurimissituatsioonile tervikuna või tema mõnele komponendile, kriminaalasja menetluse ja selle elementide käigule ja tulemusele ja selle eesmärgi saavutamiseks vajalike meetodite, võtete ja vahendite kindlaksmääramine. Taktikaline otsustus koosneb struktuurselt kolmest osast: informatsioonilisest, organisatoorsest ja operatsioonilisest⁶.

Kriminalistikalise taktika allikateks on:

- kriminaalmenetluse õiguse normid, millised käsitlevad kriminaalmenetluse läbiviimise printsiipe, üldist korda ja kriminalistikalise taktika valdkonda kuuluvate toimingute läbiviimise korda;
- uurimis- ja kohtupraktika – kriminalistikalise taktika olulisim allikas;
- teiste kriminalistika teaduste valdkondade seisukohad ja saavutused;
- teiste teadusvaldkondade teadmised (loodusteadused, õigusteadus, psühholoogia, eetika, sotsioloogia jms.).

2. UURIMISTOIMING

2.1 UURIMISTOIMINGU MÕISTE JA KOHT MENETLUSTOIMINGUTE SÜSTEEMIS

Õigusteadlased on üldiselt seisukohal, et kriminaalmenetlus on üks inimtegevuse valdkond⁷. Kuivõrd psühholoogide poolt omaks võetud arvamuse kohaselt koosneb igasugune inimtegevus seostuvatest toimingutest, siis võib ka öelda, et kriminaalmenetluse sisuks on erinevad menetlustoimingud. Samuti annab õigusleksikon menetluse mõisteks „kindlas järjestuses õigustoimingud“⁸.

Kuna käesoleva õppevahendi eesmärgiks on käsitleda eelkõige kriminalistikalise taktika ja tehnoloogia kasutamist kohtueelses menetluses, siis pööramegi tähelepanu just kriminaalmenetluse sellele etapile. KrMS § 211 lg.1 kohaselt on kohtueelse menetluse eesmärk tõendusteabe kogumine ja muude tingimuste loomine kohtumenetluseks. Nagu juba eespool tõdesime, saab see toimuda erinevate menetlustoimingute kaudu. Kriminaalmenetluse teoorias eristatakse tänapäeval järgmisi menetlustoiminguid:

- menetlustaotluse esitamine;
- menetluskaebuse esitamine;
- kriminaalmenetluse tagamine;
- kriminaalmenetluse käiku määravate menetlusotsuste vastuvõtmine ja vormistamine;
- tõendamine ja tõendite kogumine⁹.

Kriminaalmenetluse keskseks teematikaks on tõendamine. Kuna kuritegu on kohtueelse menetleja jaoks üldjuhul¹⁰, kohtu jaoks aga alati, minevikusündmuseks, siis ei saa see olla neile antud vahetult, vaid seda sündmust kajastavate tõendite abil loodud retrospektiivse mudeli (sündmuse asjaolude ja selles osalenud isikute rekonstruktsiooni) vahendusel. Taolise mudeli loomine on võimalik seetõttu, et olles oma olemuselt materiaalne, on kuriteo toimepanemise mehhanismil selline materaia omadus nagu omadus peegeldada ja peegelduda. See tähendab seda, et iga kuriteo toimepanemine jätab ümbristevasse keskkonda ja inimeste teadvusesse jälgi. Seaduses ettenähtud korras kogutud kuriteo mehhanismi jäljed on tõendite allikaks, aga nendes sisalduv informatsioon on kriminaalasjas tõenditeks.

Kohtueelse menetluse vaba kujundamise põhimõtte kohaselt võivad uurimisasutused ja prokuratuur kasutada kõiki seadusega lubatud toiminguid, mis on vajalikud tõendusteabe kogumiseks. Rõhutamist väärrib, et kohtueelse menetluse vaba kujundamise põhimõtte alusel võib toimida selles ulatuses, kus konkreetsed toimimisviisid ei ole seadusega ette kirjutatud¹¹. Näiteks: äratundmiseks esitamisele või ütluste ja olustiku seostamisele peab eelnema uurimistoimingule allutatud isiku ülekuulamine.

⁶V.A.Козловцев, С.В.Маликов. Краткий курс криминалистики. Москва, Юрлитинформ, 2002, с.104-106

⁷Vt. selle kohta lähemalt E.Kergandberg, M.Sillaots. Kriminaalmenetlus. Tallinn, Juura, 2006, I teema § 2.

⁸Õigusleksikon.Koostaja K.Maurer. Tallinn, Interlex OÜ, 2000, lk.199

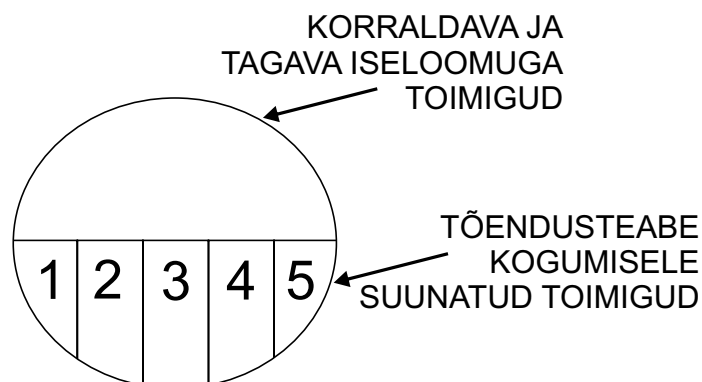
⁹E.Kergandberg, M.Sillaots. Kriminaalmenetlus. Tallinn, Juura, 2006, lk.156

¹⁰Erandiks võib olla teatud tingimustel kuriteo matkimine või vältava kuriteo menetlemine algetapil.

¹¹E.Kergandberg, M.Sillaots. Kriminaalmenetlus. Tallinn, Juura, 2006, lk. 258.

Menetlustoiminguid võib oma eesmärgist lähtuvalt jaotada:

- ▶ korraldava ja tagava iseloomuga toimingud;
- ▶ tõendusteabe kogumisele suunatud toimingud.

1. uurimistoiming
2. ekspertiis
3. revisjon, inventuur¹² või audit,
4. dokumendina või asitõendina kasutatava esemelise objekti väljanõudmine või esitamine (tõendite esitamine)
5. jälitustoiming¹³

Kriminaalmenetluse seadus kasutab uurimistoimingu mõistet, eristades seda muudest menetlustoimingutest, kuid ei anna selle mõiste määratlust. KrMS § 193 lg.1 kohaselt alustab uurimisasutus või prokuratuur kriminaalmenetlust esimese uurimis- või muu menetlustoiminguga. Sellest nähtub, et seadusandja on lugenud uurimistoimingu üheks menetlustoiminguks, seega on menetlustoimingu ja uurimistoimingu omavaheline suhe vaadeldav üld- ja erimõiste suhtena.

KrMS-is on ette nähtud ka uurimistoimingute liigid:

- vaatlus (sündmuskoha, laiba, dokumendi, muu objekti, asitõendi, isiku läbivaatus, posti- või telegraafisaadetise läbivaatus);
- ülekuulamine;
- vastastamine;
- ütluste seostamine olustikuga;
- äratundmiseks esitamine;
- läbiotsimine;
- uurimiseksperiment.

Kui uurida, mille poolest erineb uurimistoiming muudest tõendite kogumisele suunatud menetlustoimingutest, siis on täheldatavad kaks olulist eristumist.

1) Üldjuhul toimub muude toimingutega tõendite kogumine mingi korraldava iseloomuga ja mingis väljendusvormis esitatud menetlusotsuse kaudu: ekspertiisimäärus, jälitusülesanne, nõudekiri vms. Uurimistoimingule ei eelne üldjuhul korraldava iseloomuga menetlusotsust; erandiks on läbiotsimine, millele peab eelnema prokuröri luba või uurimisasutuse määrus.

2) Uurimistoimingu läbiviimisel kogub menetleja tõendi vahetult. Muude toimingutega tõendi kogumisel teeb menetleja seda kellegi vahendusel. Nii on revisjoni, inventuuri või auditi läbiviimisel vahendajaks seda läbiviiv isik; dokumendina või asitõendina kasutatava esemelise objekti esitamisel isik, kellele esitati vastav nõue või kelle valdusesse on tõend sattunud ja kes annab selle omaalgatuslikult üle; jälitustoimingu korral jälitusametnik ja ekspertiisi puhul ekspert oma eriteadmiseiga. Kuna ekspertiisiga saadav tõend pärineb kaksikallikast – menetleja poolt ekspertiisiks esitatud objekt ja eksperdi eriteadmine mida tema kasutab objekti uurimisel ja järelduste tegemisel – ei saa ekspertiisi lugeda uurimistoiminguks.

Seega võib öelda, et uurimistoiming on kohtueelse menetleja tegevus tõendamiseseme asjaolude kohta tõendusteabe vahetult kogumisel.

¹²H.Lindmäe. Menetlustaktika I. Juristide Täienduskeskus, Tartu, 1995, lk.7

¹³E.Kergandberg, M.Sillaots. Kriminaalmenetlus. Tallinn, Juura, 2006, lk.155

Uurimistoimingute läbiviimise üldised põhimõtted on:

- ▶ seaduslikkuse ja eetika põhimõtete järgimine;
- ▶ juhtimise ühtsus – vaatamata sellele, et uurimistoimingus võib olla mõnikord palju osalejaid ja isegi mitu läbiviijat, peab uurimistoiming olema allutatud ühtsele juhtimisele (uurimistoimingu juht on planeerimise käigus eelnevalt kindlaks määratud);
- ▶ uurija aktiivsus ja eesmärgistatud tegutsemine;
- ▶ koostöö erinevate asutusesiseste struktuuridega ja teiste uurimis- ja korrakaitseasutustega;
- ▶ situatsioonipõhisus – uurimistoimingu läbiviimisel kasutatavad taktikavõtted ja taktikalised kombinatsioonid valitakse vastavalt uurimissituatsioonile ja situatsiooni muutudes korrigeeritakse uurimistoimingu taktikat;
- ▶ etapilisus – uurimistoimingu sisemine struktuur koosneb järjestatud etappidest, mis tagab uurimistoimingu tulemuslikkuse;
- ▶ järjestatus,
- ▶ objektiivsus,
- ▶ täielikkus,
- ▶ õigeaegsus,
- ▶ kriminalistika tehnika vahendite kasutamine,
- ▶ spetsialistide abi kasutamine.

2.2 UURIMISTOIMINGUS OSALEJAD

Nagu me eespool tõdesime, on toiming üks inimtegevuse valdkond, millest tuleneb, et igasuguseid toiminguid, sh. ka uurimistoiminguid viivad läbi ja nendes osalevad inimesed.

Selle teema käsitlemise alguses on otstarbekas märkida, et menetleja (uurimisasutuse ametnik) ei ole uurimistoimingu osaleja vaid tema on selle uurimistoimingu läbiviija, kes omab vajalikke võimuvolitusi.

Samuti on vajalik eristada menetlusosalisi ja uurimistoimingu osalejaid. Need mõisted ei ole sünonüümid.

Menetlusosalised on kriminaalmenetluse õiguse mõiste millega tähistatakse üht kriminaalmenetluse subjektide põhiliiki¹⁴, uurimistoimingu osalejad on aga kriminalistika mõiste millega tähistatakse uurimistoimingu osalejaid. Kui menetlusosaliste ring on seadusega piiritletud, siis uurimistoimingu osalejate ring ei ole seaduses piiritletud ja sellesse võivad kuuluda ka menetlusosalised, kuid nende isikute ring on oluliselt laiem.

Kes osalevad ühes või teises konkreetsetes uurimistoimingu, see sõltub uurimistoimingu liigist, eesmärgist, situatsioonist ja muudest seda uurimistoimingut mõjutavatest sisemistest ja välimistest asjaoludest.

Uurimistoimingu osalejaid võib liigitada järgmiselt:

- 1) kohustuslikud (obligatoorsed) osalejad;
- 2) osalejad menetleja äranägemisel (fakultatiivsed osalejad);
 - a. menetluslikud osalejad;
 - b. menetlusvälised osalejad.

Kohustuslikud osalejad on need, kelle osalemise vajadus ühes või teises uurimistoimingu või situatsioonis tuleneb seaduse nõudest. Kui menetleja ei ole võimaldanud nendel isikutel seaduses ettenähtud juhtudel uurimistoimingu osaleda, seab see kahtluse alla selle uurimistoimingu kogutud tõendi lubatavuse.

Sellisteks osalejateks on:

- uurimistoimingule allutatud isik
- kahtlustatava kaitsja
- tõlk
- kohaliku omavalitsuse esindaja
- psühholoog, lastekaitse- või sotsiaaltöötaja.
- tervishoiutöötaja või kohtuarst (KrMS § 88 lg.2);

Osalejad menetleja äranägemisel on need, kelle osalemise vajadus ei tulene seaduse nõudest ja nende osalemise eesmärk on üldjuhul abistada menetlejat uurimistoimingu või selle põhjal muu menetlustoimingu läbiviimisel. Need isikud osalevad uurimistoimingu menetleja kutsel või omal initsiatiivil menetleja loal. Nende mitteosalemine ei too kaasa õiguslikke tagajärgi, küll aga võib mõjutada uurimistoimingu käiku ja kogutava tõendusteabe kvaliteeti. Selliste osalejate ringi ei ole seadusandja määratlenud, nagu ta ei ole määratlenud ka osaleja mõistet.

¹⁴E.Kergandberg, M.Sillaots. Kriminaalmenetlus. Tallinn, Juura, 2006, lk.113

Tinglikult võib need osalejad aga jaotada kaheks:

- 1) menetluslikud osalejad – need kelle osalemist on mainitud KrMS erinevates sätetes seoses osavõtiga tõendi kogumisest või uurimistoimingu läbiviimise tingimuste, käigu ja tulemuse talletamisest;
- 2) menetlusvälised osalejad – need kes teevad abistava iseloomuga tegevusi uurimistoimingu tagamiseks või viibivad juhuslikult uurimistoimingu läbiviimise ajal uurimistoimingu kohal.

Sellisteks menetluslikeks osalejateks on:

- tervishoiutöötaja või kohtuarst (KrMS § 85 lg.3);
- spetsialist (KrMS §§ 64 lg.4 ja 85 lg.3)
- ekspert
- protokollija (KrMS § 147)
- kahtlustatav, süüdistatav, kannatanu või tunnistaja (KrMS § 84 lg.2)
- muud isikud (KrMS § 81 lg.2 kohaselt isiku äratundmiseks esitamisel kontrollgruppi kuuluvad isikud).

Eeltoodust nähtub, et tervishoiutöötaja, kohtuarsti aga ka kahtlustatava, kannatanu või tunnistaja osalemine uurimistoimingu on ühtedel juhtudel kohustuslik, teistel juhtudel on aga menetlejal nende osalemise osas valikuvabadus. Nii on isiku läbivaatusel tervishoiutöötaja või kohtuarsti või muu spetsialisti osalemine kohustuslik, laiba vaatlust toimetatakse kohtuarsti või spetsialisti osavõtul aga üksnes võimalusel.

Samuti võib menetleja kutsuda kahtlustatava, süüdistatava, kannatanu või tunnistaja uurimistoimingu (sündmuskoha vaatluse) juurde, kui ta peab seda vajalikuks. Praktikas kutsutakse kahtlustatav harva sündmuskoha vaatluse juurde. Sagedamini viibib sündmuskoha vaatluse juures kannatanu, seda eriti varavastaste kuritegude kohta alustatud kriminaalmenetlustes.

Menetlusvälisteks osalejateks võivad olla menetleja poolt kaasatud abijõud. Kui uurimistoimingule allutatud isik viibib vahi all, siis on uurimistoimingu läbiviimist tagavateks osalejateks konvoeerijad. Mõnikord on sündmuskoha vaatluse tegemiseks vaja kõrvaldada tulekahjuprahti või plahvatusel tekkinud rused, siis on ka vastavate mehhanismide juhid uurimistoimingu menetlusvälisteks osalejateks. Menetlusvälise osalejatena on aga käsitletavad ka näiteks läbiotsimiskohal juhuslikult viibivad isikud või läbiotsimisele allutatud isiku pereliikmed.

Kuigi KrMS § 146 sätestab, et uurimistoimingu protokoll kantakse uurimistoimingu osalenud muu isiku menetlusseisund ja isikuandmed ja protokoll lõpposas tehakse märges protokollis tutvustamise kohta uurimistoimingu osalenutele on praktika läinud seda teed, et uurimistoimingu protokollis kajastatakse üksnes menetluslike osalejaid.

2.3 UURIMISTOIMINGU TAKTIKA

Uurimistoimingu ettevalmistamise, läbiviimise, tulemuste talletamise ja hindamise taktikalised võtted süsteemina moodustavad uurimistoimingu taktika.

Uurimistoimingu taktika ülesandeks on seaduslikkuse kõrvalekaldumatu järgimise ja vastutegutsemise tingimustes tagada uurimistoimingu tõendite kogumise maksimaalne efektiivsus. Selle ülesande täitmiseks on uurimistoimingu taktikal oma kindel struktuur, milles iga alamsüsteem kujutab endast teatud staadiumi või etappi. Üldpildis on need staadiumid oma järjestuses sellised:

1. uurimistoimingu ettevalmistamine;
2. uurimistoimingu rakendamine
3. uurimistoimingu sisuline läbiviimine (tõendite leidmine ja kogumine);
4. uurimistoimingu läbiviimise tingimuste, käigu ja tulemuste talletamine;
5. saadud tulemuse hindamine, tulemuse tähenduse ja asukoha määratlemine selle kriminaalasja tõenduslikku tähendust omava informatsiooni süsteemis.

Edaspidi vaatleme lähemalt iga staadiumi sisu.

2.3.1 UURIMISTOIMINGU ETTEVALMISTAMINE

Selles staadiumis täpsustatakse ja formuleeritakse selle uurimistoimingu ülesanded, aga samuti lahendatakse küsimused, millised seonduvad uurimistoimingu läbiviimise aja ja kohaga, osalevate isikutega, kasutatavate tehnikavahenditega jms.

Selles staadiumis toimub paratamatult kogu eelseisva uurimistoimingu mõttelise mudeli koostamine. See tulevikku suunatud (perspektiivne) mudel peab aitama ette kujutada toimingu läbiviimise olustikku ja selles os-

alevate inimeste käitumist. Mudel võimaldab ette näha uurimistoimingu läbiviimise käigus ettetulevaid võimalikke situatsioone ja õigeaegselt läbi mõelda toimingu edasise arengu variante ning seda mõjutavate faktorite varasema mõjutamise võimalusi. Sellise mudeli täielikkus ja võimalike variantide hulk sõltub kuriteosündmuse ja toimingu osalevate isikute kohta olemasoleva informatsiooni mahust. Mida suurem on sellise informatsiooni maht, seda täiuslikum mudel on võimalik koostada ja seda vähem on võimalikke uurimistoimingu arenguvariante.

Lähteinfo maht oleneb suurel määral uurimissituatsioonist ja iga konkreetse uurimistoimingu kohast selles kriminaalasjas läbiviidavate menetlustoimingute süsteemis. Kui on tegemist esmase uurimistoiminguga, siis üldreeglina on lähteandmeid vähe (mõnigi kord piirduvad need vaid teatega sündmuse toimumisest). Sellisel juhul on mõttelise mudeli baasina võimalik kasutada vaid tüüpversioone sündmuse toimumise üldiste asjaolude kohta ning täiendava informatsiooni kogumine toimub uurimistoimingu käigus ja selle käigus tuleb luua ka uusi mudeleid. Selline olukord on tüüpiline sündmuskoha vaatluse ja samuti vahetult peale kuriteo toimepanemist kinnipeetud kahtlustatava ülekuulamise puhul.

Uurimistoimingu ettevalmistamise sisuks on sellised toimingud nagu:

- eesmärgi määratlemine;
- uurimistoimingu läbiviimiseks vajalike lähteandmete kogumine;
- uurimistoimingu läbiviimise aja ja koha kindlaksmääramine;
- uurimistoimingu käigu planeerimine;
- uurimistoimingu osalejate kindlaksmääramine ja väljakutsumine;
- tehnikavahendite kasutamise planeerimine ja nende korrasoleku kontrollimine.

Sõltuvalt uurimistoimingu läbiviimise situatsioonist võib nendele toimingutele lisanduda veel teisigi toiminguid. Kui uurimistoiming viiakse läbi väljaspool uurija tööruumi (sündmuskoha vaatlus, läbiotsimine, ütluste ja olustiku seostamine), toimub uurimistoimingu ettevalmistamine kahes järgus: 1) enne uurimistoimingu kohale minekut ja 2) kohapeal. Ettevalmistav tegevus kohapeal sisaldab reeglina selliseis toiminguid nagu uurimistoimingu läbiviimise kohalt kõrvaliste isikute eemaldamine, uurimistoimingu läbiviimise turvalisuse ja vajaliku uurimissaladuse tagamine, ülesannete jagamine uurimistoimingu läbiviijate ja muude osalejate vahel, kohapeal tehtavate tegevuste (töö) järjestuse otsustamine.

Eesmärgi määratlemine kujutab endast täpse ettekujutuse loomist sellest, millistele uurimisplaanis püstitatud küsimustele vastuse saamiseks see uurimistoiming läbi viiakse, millist versiooni saab sellisel viisil kontrollida või kuidas muuta uurimissituatsiooni. Uurimistoimingu eesmärgist sõltub suurel määral ka selle uurimistoimingu koht selle kriminaalasja üldises uurimistoimingute süsteemis.

Uurimistoimingu läbiviimiseks vajalike lähteandmete kogumine seisneb eelkõige kriminaalasja materjalidega hoolikas tutvumises ja selle põhjal otsustamises, kas lähteandmed on piisavad selle uurimistoimingu läbiviimiseks või kas on vajalik ja võimalik koguda veel täiendavaid andmeid. Mõnikord on vajalike lähteandmete saamiseks vaja läbi viia uurimis-, jälitus- või muid menetlustoiminguid. Samuti võib aga vajalikke lähteandmeid saada ka menetlusvälisel teel (üldkasutatavad andmebaasid, meedia, isiklikud vaatlusandmed jms.). Sagedamini kogutakse lähteandmeid:

- sündmuse toimumise asjaolude kohta;
- uurimistoimingule allutatud isiku kohta;
- uurimistoimingu läbiviimise koha kohta;
- uurimistoimingu mõjutada võivate tegurite kohta.

Uurimistoimingu läbiviimise aja ja koha kindlaksmääramine on sõltuvuses uurimistoimingu iseloomust, uurimissituatsioonist ja selle uurimistoimingu kohast üldises uurimistoimingute süsteemis. Mõnigi kord ei ole uurijal võimalik otsustada uurimistoimingu läbiviimise aja ja koha üle. Sagedamini on see selliste uurimistoimingute puhul nagu sündmuskoha vaatlus, ütluste ja olustiku seostamine ning uurimiseksperiment. Samuti on kinnipeetud kahtlustatava esmase ülekuulamise aja valiku osas piirid üpris ahtad.

Üldreeglina viiakse uurimistoimingud läbi päevaajal. Uurimistoimingu tulemuslikkuse seisukohalt on soovitatav keerukad ja aeganõudvamad uurimistoimingud planeerida ennelõunasele ajale, kuna siis ei ole uurimistoimingu läbiviijad veel väsinud ja on vähem kogunenud negatiivseid emotsioone. Nii menetleja kui ka uurimistoimingule allutatud isik on informatsioonile vastuvõtlikumad ja aktiivsemalt reageerivad. Uurimistoimingute läbiviimine öisel ajal on õigustatud üksnes edasilükkamatutel juhtudel, s.t. kui uurimistoimingu läbiviimisega viivitamisega võib kaasneda tõendi või selle allika hävimine või kadumine või uurimissituat-

siooni oluline halvenemine.

Kui uurimistoimingu läbiviimise koht ei sõltu uurimistoimingu laadist, on üldreeglina uurimistoimingu läbiviimise kohaks uurija tööruum või uurimisasutuses spetsiaalselt selleliigiliste uurimistoimingute läbiviimiseks kohandatud ruum. Uurimistoimingu läbiviimise koha üle otsustades on otstarbeks lähtuda põhimõttest, et see koht peab olema turvaline ja nõ. „töötama uurija kasuks“, s.t. soodustama parima tulemuse saamist.

Uurimistoimingu käigu planeerimine kujutab endast kogu eelseisva uurimistoimingu nõ. „mõttelist läbimängimist“, kusjuures kunagi ei saa piirduda üksnes ühe variandiga. Mida rohkem on uurija võimeline ette kujutama (modelleerima) võimalikke uurimistoimingu arenguid, seda rohkem on ta kaitstud ootamatuse faktori mõjude eest ja seda kiiremini ja adekvaatsemalt on ta võimeline reageerima erinevates situatsioonides. Uurimistoimingu plaanimine kujutab endast ka uurimistoimingu sisulise läbiviimise etapilise järjestuse loomist ning uurimistoimingu läbiviimise tingimuste, käigu ja tulemuste talletamise mooduste valimist.

Uurimistoimingu osalejate kindlaksmääramine ja väljakutsumine. Üldreegel on selline, et uurimistoimingu osalejaid olgu nii vähe kui võimalik ja nii palju kui hädavajalik. Uurimistoimingu läbiviijal on vaja iga osaleja tegevust koordineerida ja jälgida, samas võib iga osaleja oma tegevusega muuta uurimistoimingu käiku või kahjustada tõendit. Mida rohkem on uurimistoimingu osalejaid, seda rohkem kulutab uurija oma energiat ja tähelepanu nendega suhtluskontakti loomisele ja hoidmisele. Kuna aga uurija nagu iga teisegi inimese tähelepanuvõime on suhteliselt konstantne suurus, siis seetõttu mida suurem osa tähelepanust on hõivatud korraldava tegevusega, seda vähem jagub tähelepanu tõendite kogumisele. Uurimistoimingule allutatud isiku väljakutsumise viisi otsustamisel on vaja lähtuda ratsionaalsusest ja ootamatuse faktori mõju arvestamisest.

Tehnikavahendite kasutamise planeerimine ja nende korrasoleku kontrollimine. Milliseid tehnikavahendeid kasutada, sõltub iga konkreetse uurimistoimingu läbiviimise eesmärgist, asjaoludest talletusviisist. Planeeritavate tehnikavahendite liigid on sagedamini:

- tehnilised vahendid tõendite leidmiseks ja kogumiseks;
- valgustusseadmed, kui uurimistoimingu läbiviimise kohal ei ole piisavalt valgust ;
- sidevahendid, kui uurimistoiming toimub väljaspool uurimisasutust;
- talletusvahendid – pildistamiseks või audio- või videosalvestuse tegemiseks vajalik aparatuur; vahendid joonise või skeemi koostamiseks jne.;
- isiklikud vahendid – riietus, jalatsid, isiklikud kaitsevahendid kui uurimistoimingu käigus võib kokku puutuda verega või muu bioloogilise materjaliga.

2.3.2 UURIMISTOIMINGU RAKENDAMINE

Iga uurimistoiming algab selle rakendamisega. Uurimistoimingu rakendamine on kriminalistikaline mõiste, milline tähistab situatsiooni, kus uurimistoimingu läbiviija ja uurimistoimingu osalejad on uurimistoimingu läbiviimise kohal ning suhtlevad omavahel, kuid veel ei toimu tõendusteabe kogumine. Sellel etapil uurija selgitab välja või täpsustab uurimistoimingule allutatud isiku ja teiste uurimistoimingu osalejate isikuandmed. Samuti selgitatakse uurimistoimingu osalejatele uurimistoimingu eesmärki ning nende õigusi ja kohustusi. Selle etapi eesmärgiks on uurimistoimingu kogutava tõendi lubatavuse tagamine. Kuigi iga uurimistoimingu osaleja konkreetset õigused ja kohustused tulenevad tema menetlusseisundist ja uurimistoimingu eripärast, on siiski ka üldised õigused ja kohustused, millised on kõigil uurimistoimingu osalejatel. Nii on kõigil uurimistoimingu osalejatel õigus:

- teada uurimistoimingu eesmärki;
- tutvuda uurimistoimingu protokolliga ja selle lisadega kas isiklikult või tõlgi vahendusel ning teha avaldusi ja märkusi uurimistoimingu tingimuste, käigu, tulemuste, protokoll ja selle lisa kohta mis protokollitakse;
- esitada taotlusi;
- esitada kaebusi menetleja tegevuse peale seoses nende õiguste piiramisega uurimistoimingu läbiviimise käigus.

Kõigil uurimistoimingu osalejatel on kohustus ilmuda menetleja kutsel ja osaleda uurimistoimingu ning al- luda menetleja seaduslikele korraldustele.

Kui uurimistoimingu käigus annab ütlusi vähemalt neljateistaastane tunnistaja või kannatanu, selgitatakse talle, et ütluste andmisest seadusliku aluseta keeldumine või teadvalt valeütluste andmine toob kaasa krimi- naalkaristuse. Samas selgitatakse ka õigust keelduda ütluste andmisest isiklikel põhjustel ja kutsetegevusega

seoses teatavaks saanud andmete osas.

2.3.3 UURIMISTOIMINGU SISULINE LÄBIVIIMINE

Selles staadiumis toimub uurimistoimingu ettevalmistamise käigus koostatud plaani realiseerimine. Uurimistoimingu läbiviimise taktika sõltub selle uurimistoimingu liigist, eesmärgist, uurimistoimingu osalejatest jms. Uurimistoimingu läbiviimine kujutab endast erinevate taktikaliste võtete kasutamist seadusega ettenähtud vormis.

2.3.3.1 Taktikaline võte

Taktikaline võte on uurimist läbiviiva isiku poolt valitud kõige ratsionaalsem ja efektiivsem tegutsemine või käitumisviis, mis tagab kriminaalmenetluse eesmärkide saavutamise vastutegutsemise tingimustes võimalikult väikese ressursikuluga¹⁵.

Iga uurimistoiming ei koosne mitte ühest vaid mitmest omavahel seotud taktikalisest võttest, mis moodustavad taktikalise kombinatsiooni. Taktikalist kombinatsiooni käsitleme põhjalikumalt käesolevas õppevahendis edaspidi.

Kriminalistikas on toodud rida nõudeid, millele taktikaline võte peab vastama. Nendeks on:

- Lubatavus, s.o. taktikalise võtte õiguspärusus – olulisim tingimus nii kogu kriminaalasja uurimisel kui ka iga üksiku uurimis- või muu menetlustoimingu tegemisel. Iga toiming peab olema rajatud õigusaktide nõuetele, s.t. seadus annab toimingule raamid. Sealjuures tuleb menetlustaktika võtete valikul ja kasutamisel arvestada mitte üksnes KrMS-is vaid kõigis kriminaalmenetluse allikates kehtestatud reeglitega.

KrMS normid võib menetlustaktika seisukohalt liigitada:

- taktikavõtete sisu reguleerivad;
- taktikavõtete kasutamise eesmärki kehtestavad;
- taktikavõtete kasutamise korda kehtestavad;
- taktikavõtete kasutamise tulemuste hindamiskriteeriume määratlevad;
- taktikavõtteid keelavad või üksnes teatud tingimustel lubavad.

Ükski seadus aga ei saa anda ammendavat loetelu nendest taktikalistest võtetest, mida kasutatakse või võidakse kasutada tõendite kogumisel ja eeluurimise läbiviimisel. See tuleneb sellest, et :

- iga katse anda normatiivaktiga ammendavat loetelu eeluurimisel kasutatavatest taktikavõtetest või tehnoloogiatest peataks igasuguse arengu ja uute teadusesaavutuste kasutamise kriminaalasjade uurimisel. Kui taoline loetelu kehtestataks, oleks see vananenud juba kehtestamise hetkel.
- taolise loetelu koostamine ei ole selle mahukuse tõttu ka normitehniliselt võimalik
- seadusandja ei ole võimeline ette nägema kõiki võimalikke situatsioone, millistega puutub menetleja kokku kuritegude uurimisel ja selle käigus taktikavõtete kasutamisel.

Sellest tulenevalt omandab olulise tähenduse tõendite kogumise lubatavuse põhimõte. Lubatavuse põhimõte tähendab seda, et kõik taktikalised võtted peavad olema kooskõlas, s.t. ei või olla vastuolus seaduse mõttega ja sättega.

KrMS § 64 sätestab tõendite kogumise üldtingimused, mille kohaselt:

1) tõendeid kogutakse viisil, mis ei riiva kogumises osaleja au ja väärikust, ei ohusta tema elu või tervist ega tekita põhjendamatult varalist kahju. Siinjuures väärib rõhutamist, et elu ja tervist ohustavaid taktikavõtteid ei tohi kasutada isegi siis, kui uurimistoimingu osaleja sellega nõustub. Teatud uurimistoimingute läbiviimise käigus võib tõendite kogumisega kaasneda varalise kahju põhjustamine (näiteks sündmuskoha vaatluse käigus osutub vajalikuks seina või mööblisse tunginud kuuli äravõtmiseks ja ekspertiisi toimetamiseks ehitusdetailist või mööblist tüki väljasaagimine; läbiotsimise käigus murtakse lahti ruumide või panipaikade lukustus jne.), kuid kahju tekitamine peab olema vastavuses sellisel viisil saadava tõendi kaaluga tõendamise mudelis. Keelatud on tõendeid koguda isikut piinates või tema kallal muul viisil vägivalda kasutades või isiku mäluvõimet mõjutavaid vahendeid ja inimväärikust alandavaid viise kasutades. Seadusandja ei ole konkretiseerinud, mida ta mõtleb mäluvõimet mõjutavate vahendite all, kuid võib arvata, et eelkõige on silmas peetud hüpnoosi, sh. ka medikamentse hüpnoosi kasutamist uurimistoimingute läbiviimisel.

2) Kui isiku läbiotsimisel, läbivaatusel või võrdlusmaterjali võtmisel on vaja paljastada tema keha, peavad uurimisasutuse ametnik, prokurör ja kõik uurimis- või muus menetlustoimingu osalejad olema temaga

¹⁵A.A.Eksarkhopoulo. Criminalistics in Diagrams and Illustrations. Saint Petersburg, 2002, s.164

samast soost. Erandiks on tervishoiutöötaja või kohtuarst, kellele samasoolisuse nõue ei laiene.

3) Kui tõendeid kogudes kasutatakse tehnikavahendeid, teatatakse sellest eelnevalt menetlustoimingus osalejatele ja neile selgitatakse tehnikavahendite kasutamise eesmärki. Tehnikavahendite kasutamine ei ole seotud uurimistoimingus osalejate nõusolekuga, st. tehnikavahendi kasutamise üle otsustab uurimistoimingut läbiviiv ametiisik (menetleja).

Samuti peavad kasutatavad taktikalise võtete olema kooskõlas üldtunnustatud eetika ja moraalinormidega. Ühtede või teiste taktikaliste võtete lubatavuse üle on kriminalistikas diskuteeritud seoses nn. „uurimiskavaluse või kavaldamisega“, psühholoogiliste püünistega“. Need terminid iseenesest on ebaõnnestunud. Kahtlemata ei käi jutt mingitest erilistest kavalustest või püünistest, millega võib segadusse ajada ja hirmutada ausat süütut inimest, vaid jutt on valikuliselt toimivatest psühholoogilistest võtetest, mida kasutatakse kuriteoga seotud ja tõeste ütluste andmist vältivate isikute suhtes, luues neis liialdatud ettekujutuse menetleja kasutuses olevast tõendusteabe mahust. Otsene petmine on selliste võtete puhul endastmõistetavalt lubamatu, tegemist on ikkagi omapärase, sellele isikule psühholoogilist mõju avaldava olustiku loomisega.

- **TEADUSLIK PÕHJENDATUS** tagab saadud tulemuse tõepärasuse (usutavuse). Taktikalised võtete ei töötata välja üksnes teaduslike teadmiste alusel, vaid need peavad olema ka praktikas heaks kiidetud ja vastama kaasaegsele teadusliku teadmise ja tehnika arengu tasemele.
- **OTSTARBEKOHASUS** tähendab taktikalise võtte sõltuvust konkreetsest uurimissituatsioonist, konkreetsest eesmärgist tingitust.
- **EFEKTIIVSUS** tähendab seda, et võtte on soovitatav ja kasutatav üksnes siis, kui on kindlustunne, et selle kasutamisel saavutatakse vajalik tulemus.
- **LIHTSUS JA JÕUKOHASUS**. Taktikalise võtte kasutamine peab olema jõukohane igale politseinikule, kasutades tavalisi kriminalistikatehnika vahendeid. Taktikaline võtte ei või väljuda politseiniku erialaste teadmiste ja oskuste raamidest, ta ei või eeldada mingi muu valdkonna eriteadmiste omamist¹⁶.

Taktikaliste võtete klassifikatsioon

Taktikalisi võtteid kui kriminalistikalise taktika uurimisobjekte võib klassifitseerida erinevatel alustel, arvestades sellega, et igasugune teaduslik klassifikatsioon võimaldab tundma õppida objekti olemust, sisu ja tähendust. Siinjuures käsitleme üht rohkem praktilise iseloomuga klassifikatsiooni.

Iga uurimistoimingu taktika kujutab endast erinevate taktikaliste võtete süsteemi, kuna iga uurimistoiming ise koosneb oma ülesannete poolest erinevate etappide kompleksi. Need ülesanded on organisatoorsed-tehnilised, tunnetuslikud ja juhtimise valdkonnast. Vastavalt sellele on ka välja pakutud taktikaliste võtete klassifikatsioon:

- Tunnetuslike taktikaliste võtete gruppi on arvatud kõik võtete, mida kasutatakse tõendusteabe leidmise ja uurimise protsessis. Need on loodud loodus ja tehnikateaduste, loogika ja psühholoogia baasil.
- Juhtimisvõtete on suunatud uurija efektiivsele koostööle menetluses osalevate teiste isikutega. Sellesse taktikaliste võtete gruppi kuuluvad psühholoogilise kontakti loomine, menetlejaga suhtlevate inimeste psühholoogiline mõjutamine ja juhtimine.
- Organisatoorse-tehniliste võtete gruppi kuuluvad need võtete, millised on suunatud uurimistoimingu läbiviimiseks optimaalsete tingimuste loomisele, vajalike organisatoor-tehniliste vahenditega tagamisele¹⁷.

Teatud määral on uurimistoimingu taktika mõjutatud selle toimingu asukohast üldises uurimistoimingute süsteemis. Üldiselt jaotatakse menetlustoimingud esmasteks ja järgnevateks.

Esmaste menetlustoimingute eesmärk on:

- ▶ menetleja orienteerumine sündmuse asjaoludes ja sisus, informatsiooni saamine sündmuse mehhanismi ja tagajärgede kohta;
- ▶ kuriteo avastamine nn. “kuumadel jälgedel”, kurjategija kindlakstegemiseks ja kinnipidamiseks vajaliku informatsiooni kogumine;
- ▶ sellise tõendusteabe (jälgede) kogumine, milline võib muutuda või hävida objektiivsete või subjektiivsete faktorite mõjul;
- ▶ vajaliku lähteinformatsiooni kogumine põhjalike, kõiki tõendamiseseme asjaolusid kajastavate uurimisversioonide püstitamiseks.

¹⁶В.Агафонов, А.Филиппов. Криминалистика. Москва, Юриспруденция, 2002, с.80

¹⁷Д.П.Поташник. Криминалистическая тактика. Москва, ЗЕРЦАЛО, 1998, с.28

Järgneval etapil läbiviidavad toimingud on suunatud esmasel etapil kogutud tõendusteabe analüüsimisele, hindamisele ja kasutamisele; versioonide detailsele kontrollimisele ja üksikute tõendamiseseme asjaolude kohta eriversioonide püstitamisele ja kontrollimisele.

Kui esmaste toimingute taktikas on oluline koht ajafaktoril ja ootamatuse momendil, siis järgnevate toimingute taktikas on olulisel kohal kombinatsioonid, kui mitu uurimis- või muud menetlustoimingut ühendatakse üheks kompleksiks. Nii moodustub taktikaline kombinatsioon.

2.4 UURIMISTOIMINGU LÄBIVIIMISE TINGIMUSTE, KÄIGU JA TULEMUSTE TALLETAMINE

Uurimistoimingu läbiviimise tingimuste, käigu ja tulemuste talletamise põhimooduseks on uurimistoimingu protokoll. Talletamise täiendmoodusteks on protokollis lisa, milleks võivad KrMS § 148 lg.1 kohaselt olla foto, film, heli- või videosalvestis, joonis või muu näitlikustav viis (materiaalne mudel, animatsioon vms.). Uurimistoimingu protokoll peab olema koostatud masina- või arvutikirjas või kirjutatud selgesti loetavas käsitsikirjas. Uurimistoimingu protokoll koosneb kolmest järjestikusest osast:

1. sissejuhatus,
2. põhiosa,
3. lõpposa.

Vastavalt KrMS § 146 lg. 2 nõuetele märgitakse protokollis sissejuhatuses:

- ▶ uurimistoimingu toimumise kuupäev ja koht,
- ▶ protokollis koostaja ametinimetuse ja nimi (kuigi korrektne on nii ees- kui perenimi, võib piirduda ka üksnes eesnime esitähedega ja perenimega),
- ▶ kriminaalaja number ja uurimistoimingu nimetus, (kuigi KrMS räägib kriminaalaja nimetusest, ei ole see ilmselt täidetav, kuna Eestis ei ole ametlikku kriminaalajade registreerimist nimetuste järgi ja ilmselt oleks seetõttu ka nimetuse järgi keeruline tuvastada, millise kriminaalaja juurde üks või teine protokoll kuulub)
- ▶ kui uurimistoimingu aluseks oli määrus, siis viide sellele määrusele,
- ▶ uurimistoimingule allutatud isiku menetlusseisund, nimi ning elu- või asukoht ja aadress ning sidevahendi number või elektronposti aadress;
- ▶ uurimistoimingu osalenud muu isiku menetlusseisund, nimi ning elu- või asukoht ja aadress;
- ▶ uurimistoimingu alguse ja lõpu kellaeg ning muud andmed
- ▶ uurimistoimingu rakendus, s.t. märke uurimistoimingu osalejatele uurimistoimingu eesmärgi ja läbiviimise korra selgitamine ja osalistele nende õiguste ja kohustuste selgitamise kohta; õiguste ja kohustuste selgitamise kohta võetakse protokollis sissejuhatuses osas uurimistoimingu osalejatelt allkiri;
- ▶ kui uurimistoimingu käigus annab ütlusi vähemalt 14 aastane tunnistaja märgitakse, et teda on hoiatatud kriminaalkaristuse eest seadusliku aluseta ütluste andmisest keeldumise või teadvalt valeütluste andmisest eest;
- ▶ uurimistoimingu menetlusõiguslikud alused (viide kriminaalmenetluse seadustiku vastavatele sätetele).

Protokollis põhiosas talletatakse uurimistoimingu käik ja tulemused tõendamiseks vajaliku üksikasjalikkusega, järgides seaduses iga konkreetse uurimistoimingu sisu kohta esitatud nõudeid. Samuti tehakse märke tehnikavahendite kasutamise ja selle tulemuste kohta.

Uurimisprotokollis kasutatakse kirjakeelt. Erandiks on need uurimistoimingud mille käigus antakse ütlusi ja tõendamise vajadusi arvestades on protokollis tarvilik kajastada uurimistoimingu allutatud isiku kõnepruuk ja sõnakasutus.

Protokollis kirjutamisel on tarvis arvestada tõendamise vajadusi, kajastades neid andmeid, millised omavad tõenduslikku tähendust või on olulised uurimistoimingu saadud tõendi hindamiseks. Protokollis ei ole lubatud teha järeldusi, mis ei ole mõistetavad eriteadmisi kasutamata.

Kui uurimistoimingu käigus võetakse ära esemeid või muid objekte on otstarbekas kirjeldada neid objekte tõendamise seisukohalt vajaliku üksikasjalikkusega, sest siis puudub vajadus teha täiendavalt nende objektide vaatlus eraldi uurimistoiminguuna.

Protokollis lõpposas märgitakse uurimistoimingu käigus äravõetud objektide nimetused ja nende pakkimise moodus. Protokollis tutvustatakse uurimistoimingu osalejatele ja selle kohta tehakse protokollis lõpposas märke. Protokollis antakse uurimistoimingu osalejale lugemiseks või loetakse see talle tema soovil ette. Selle kohta, kuidas tutvumine toimus, tehakse protokollis märke. Kui uurimistoimingu osalejatel on uurimistoimingu tingimuste, käigu, tulemuste või protokollis kohta märkusi, avaldusi või taotlusi, kantakse need protokollis lõpposasse.

Protokollile kirjutavad alla uurimistoimingu tegija (uurija), uurimistoimingule allutatud isik ja muud isikud, kes osalesid uurimistoimingu. Kui keegi uurimistoimingule allutatud isikutest või uurimistoimingu osalejatest keeldub protokollile alla kirjutamast või kui isik ei ole füüsilise puude tõttu võimeline protokollile alla kirjutama, tehakse märge keeldumise ja selle põhjuse või allkirja andmise võimatuse kohta ja selle kinnitab uurimisasutuse ametnik oma allkirjaga.

2.5 SAADUD TULEMUSE HINDAMINE JA KASUTAMINE

See on uurimistoimingu lõppstaadium. Tehtud toimingu ja saadud tulemuse analüüs on vajalik nii tõenduslikult tähtsa informatsiooni usaldusväärsuse kontrollimiseks kui ka selle tõendusliku jõu (väärtuse) ja edasise kasutamise võimaluse otsustamiseks. Uurimistoimingu eesmärgiks ei ole üksnes ühe või teise tõendi kogumine vaid igal tõendil on oma kindel koht tõendamise arhitektuuris. Selles staadiumis hinnatakse kogutud informatsiooni sellest aspektist, kuidas see vastab uurimistoimingu ettevalmistamise käigus prognoositule ja kas see uus teadmine kuriteo toimepanemise asjaoludest toob endaga kaasa vajaduse muuta senist uurimiskaava; millised need muudatused on.

Selles staadiumis ilmnevad ka uurimistoimingu läbiviimisel juhtunud eksimused ja vead, nende mõjud, ja otsustatakse kas on otstarbekas toimingut korrata. Hinnatakse ka koostatud protokollile selle objektiivsuse, täielikkuse, loogilisuse, selguse ja üheselt mõistetavuse seisukohalt.

3. TAKTIKALINE KOMBINATSIION

Kriminaalasjade uurimisel on menetlejal vaja lahendada erineva keerukusega ülesandeid. Lihtsamatel juhtudel ei ole tõenduslikku informatsiooni vaja otsida, vaid see on avalikult nähtav ja piisab vaid kriminaalmenetluse seaduses sätestatud nõuete täitmisest, et see tõend koguda. Nii on see näiteks kaupluse müügisalaal toimepandud varguse puhul, kus teo toimepanija on koos varastatud kaupadega kaupluse turvateenistuse poolt kinnipeetud ja turvakaamera salvestuselt on jälgitav, kuidas kinnipeetud isik võttis kaupluse riulilt kaupu ja peitis need enda juurde. Sageli on aga vaja kõigepealt leida tõendi allikas, selleks aga on omakorda vaja modelleerida kurjategija tegevus ja see mudel kuriteo materiaalses olustikus „läbi mängida”. Sellisel viisil tõendite saamiseks ei piisa üksnes tehniliste vahendite ja võtete kasutamisest, vaid vaja on kasutada ka taktikalisi võtteid – eriti siis, kui tõendi allikaks on elavisik.

Keerukate menetlusülesannete lahendamine eeldab teatud uurimisplaani või –ideed kas siis ühe uurimistoimingu või uurimistoimingute ja muude menetlustoimingute kompleksi läbiviimiseks. Sellist konkreetse menetlusülesande lahendamiseks kasutatavat võtete või toimingute kompleksi nimetataksegi taktikaliseks kombinatsiooniks. Mõnikord on erialakirjanduses erinevate uurimis- ja jälitustoimingute ühendamist nimetatud ka taktikaliseks operatsiooniks¹⁸.

Taktikaline kombinatsioon on konkreetsest uurimissituatsioonist tuleneva konkreetse ülesande lahendamiseks loodud taktikaliste võtete või uurimis- ja muude menetlustoimingute eesmärgistatud ühendus (kooslus). Taktikalise kombinatsiooni eesmärkideks on: konfliktsituatsiooni kõrvaldamine, uurimistoimingu edukaks läbiviimiseks tingimuste loomine, uurimissaladuse hoidmine, tõendi säilitamine.

Igal konkreetsel juhul sõltub taktikaline kombinatsioon uuritava kuriteo liigist ja uurimissituatsioonist ja on konkretiseeritud selle kriminaalaja tõendamisesemega. Taktikalise kombinatsiooni tulemuslikkus on suurel määral seotud kombinatsiooni ettevalmistamise ja planeerimise kvaliteediga.

Taktikalise kombinatsiooni põhitunnused on järgmised:

1. Taktikaline kombinatsioon võib seisneda teatud taktikaliste võtete kogumis ühe uurimistoimingu raames (ülekuulamine, ütluste seostamine olustikuga vms.). Nagu eespool käsitlesime, on taktikaline võte uurimist läbiviiva isiku poolt valitud kõige ratsionaalsem ja efektiivsem tegutsemine või käitumisviis antud tingimustes. Taktikaliste võtete kogum kooslus determineeritakse lahendatavate ülesannetega ja uurimissituatsiooniga milles neid kasutatakse.

2. Taktikaline kombinatsioon võib seisneda konkreetse kriminaalaja menetluse raames uurimistoimingute teatud ühendamises. See ei moodusta mingit nn. „kombineeritud uurimistoimingut” (sündmuskoha vaatlusläbiotsimine, ütluste ja olustiku seostamine-uurimiseksperiment vms.), vaid kombinatsiooni struktuuris on iga uurimistoiming kui kombinatsiooni element iseseisev ja asendamatu, kuid nende järjestus ja omavahelised seosed on tavaliselt rangelt kindlaks määratud.

¹⁸Д.П.Поташник. Криминалистическая тактика. Москва, ЗЕРЦАЛО, 1998, с.30

Just selles järjestuses ongi kombinatsiooni mõte ja selle järjestuse kaudu saavutatakse ka kombinatsiooni eesmärk.

Näitena võib tuua kombinatsioonid selliste kriminaalasjade menetlemise esialgsel etapil, millised on algatatud jälitusteabe alusel või ka jälitusteabe realiseerimiseks kasutatavad kombinatsioonid.

3. Taktikaline kombinatsioon võib koosneda samaliigilistest või eriliigilistest menetlustoimingutest. Kombinatsiooni koosseisu kuuluvad sageli tagava iseloomuga, organisatoorsed või tehnilised toimingud millised ei peegeldu kombinatsiooni olemuses, sest neil puudub iseseisev tähendus.

Kui kriminaalmenetluse käigus, eriti selle esialgsel etapil, realiseeritakse üldsuse abi kasutamisel ja jälitusliku iseloomuga toimingutega saadud andmeid, võib taktikaline kombinatsioon kujutada endast uurimistoimingute, jälitustoimingute ja üldsuse abi nõutamisele suunatud toimingute ühendust. Sellisel juhul on vaja arvestada järgmist:

- menetluslikust seisukohast omab tähendust vaid kombinatsiooni struktuuri kuuluv see menetlus toiming, mille kaudu informatsioon realiseeritakse;
- jälitusliku või muu menetlustoimingu eesmärk kombinatsiooni elemendina on kombinatsiooni struktuuri kuuluva uurimistoimingu tulemuslikkuse kindlustamine ja ohutuseks tingimuste loomine.

Uurimistoiming võib omakorda aga olla läbi viidud järgnevate jälitustoimingute efektiivsuse tagamiseks.

Nii kutsutakse kahtlusalune ülekuulamisele ja menetleja jätab talle ülekuulamisele mulje nagu ta oleks kuriteo toimepanemise kaasosalistelt teada saanud kuhu on peidetud kuriteo toimepanemise riist ja ta kavatseb selle äravõtmiseks teha läbiotsimise. Selle tulemusena ülekuulatud kahtlusalune võtab ühendust kaasosalistega või püüab toimetada kuriteo toimepanemise riista teise kohta. Seda tegevust on aga võimalik jälgida jälitustoimingute vahendusel ja niiviisi saada teada, kes on kuriteo toimepanemise kaasosalised ja kui kuriteo toimepanemise riist on toimetatud teise kohta, korraldatakse sellel kohal läbiotsimine, mille käigus on võimalik see riist ära võtta.

- uurimistoimingute ja jälitustoimingute kombineeritud ühendamine ei tähenda selle tulemusel mingi uue kombineeritud "jälitus-uurimistoimingu" või "operatiiv-uurimistoimingu" tekkimist. Uurimistoimingud ja jälitustoimingud ühendatakse kuid neid ei segata;

4. Taktikalise kombinatsiooni eesmärgiks on alati mingi konkreetse menetlusülesande lahendamine, näiteks kriminaalasjas tõe tuvastamine. See on üldine eesmärk, aga vahetuks eesmärgiks võib olla:

- a. konfliktsituatsiooni lahendamine reflektorsel alusel, mis annab menetlejale eelise;
- b. uurijale uurimis- või muu menetlustoimingu läbiviimiseks tingimuste loomine;
- c. uurimistoimingu tulemuslikkuse kindlustamiseks tingimuste loomine (näit. läbiotsimiskoha eelnev jälgimine selleks, et teha läbiotsimine sel ajal, millal otsitav objekt on selles kohas);
- d. kriminaalmenetluse saladuse tagamine, sh. tõendusliku või orienteeriva (suunava) informatsiooni allikate saladuses hoidmine;
- e. veel kasutamata tõendusliku või suunava informatsiooni allikate säilimise tagamine vajaliku momendini;
- f. muud taktikalised mõjutused uurimissituatsiooni muutmiseks.

Taktikalise kombinatsiooni ja uurimissituatsiooni omavaheline seos võib olla kaheksugune:

Kui uurimissituatsioon on soodne, kuid kombinatsioon on ühel või teisel põhjusel ikkagi vajalik, siis sellisel juhul seda situatsiooni lihtsalt kasutatakse ja positiivseid asjaolusid arvestatakse kombinatsiooni planeerimisel.

Ebasoodsa uurimissituatsiooni puhul on aga taktikaline kombinatsioon vajalik eelkõige uurimissituatsiooni parandamiseks. Ebasoodne uurimissituatsioon avaldab otsest mõju taktikalise kombinatsiooni struktuurile; piirab elementide valiku võimalusi või muudab mõne uurimistoimingu tegemise võimatuks või mõttetuks (näit. kui politseiniku läbimõtlema tegevused on muutnud kurjategija valvsaks ja ettevaatlikuks, ei anna kombinatsioon, milline on korraldatud tema koos asitõenditega tabamiseks, tulemust).

Taktikalised kombinatsioonid jagunevad:

1. keerukad – sisuks on uurimistoimingute süsteem;
2. lihtsad – koosnevad ühe toimingu raames kasutatavast taktikaliste võtete süsteemist.

Keerukad taktikalised kombinatsioonid jagunevad omakorda kombinatsiooni struktuuri moodustavate toimingute alusel:

- samaliigilised (sanimelised) – koosnevad samanimelistest uurimistoimingutest;
- eriliigilised (erinimelised) – koosnevad erinevatest uurimis- või muudest menetlustoimingutest.

Lihtsad taktikalised kombinatsioonid jagunevad:

- refleksiivsed – eesmärgiks on uurimisele vastutegutseva isiku refleksiivne juhtimine;
- tagavad ja kontrollivad – eesmärgiks on uurimise õige käigu ja suuna ning üksikute uurimistoimingute käigu kontrollimine¹⁹.

Taktikalise kombinatsiooni võimalikkus määratakse ära kombinatsiooni sisu moodustavate eesmärkide, taktikaliste võtete ja uurimistoimingute lubatavusega, aga samuti nende ühendamise õiguspärasusega ja eetiliseusega.

Taktikalise kombinatsiooni eesmärgiks on alati uurimissituatsiooni mõjutamine, mis omakorda avaldab lõpuks mõju selle kriminaalasja menetlusega seotud inimestele. Selle mõju õiguspärasus ja eetilisus ongi taktikalise kombinatsiooni lubatavuse peamiseks kriteeriumiks.

Oma väljendusvormilt võib mõju olla füüsiline või psüühiline. Füüsilise mõju piirid on seaduslikult määratletud kombinatsiooni elementideks olevate uurimis- ja jälitustoimingute läbiviimise üldtingimustega.

Psüühilise mõjutamise osas on vaja juhinduda sellest, et mõjutataval isikul peab jääma vabadesse oma positsioon (seisukoht), peavad olema tingimused selleks valikuks ja isiku mõjutamine ei tohi olla vastuolus seadusega ja moraaliga.

Taktikalise kombinatsiooni lubatavuse kriteeriumid on:

- seaduslikkus;
- mõjutamise valikulisus, s.t. suunatus vaid teatud isikule ja neutraalsus kõigi ülejäänute suhtes;
- kooskõla ühiskonna moraalipõhimõtetega.

Kõik taktikalise kombinatsiooni variandid põhinevad järgneval:

- ootamatuse faktor;
- vastutegutsevate isikute teadmatus uurija kasutuses olemasolevatest tõenditest, uurimistoimingute tulemustest, uurija kavatsustest;
- vastutegutsevatele isikutele informatsiooni defitsiidi tingimustes otsuse valiku võimaldamine;
- mõtlemise inertsus, vastutegutsevate standardsus kerkinud probleemide lahendamisel;
- võimatus korrata kõiki varem esitatud valeütluste detaile.

Taktikalise kombinatsiooni seaduslikkus on määratletud tema elementide õiguspärasusega. Kui kõik taktikalise kombinatsiooni elemendid on õiguspärased, siis on ka taktikaline kombinatsioon tervikuna õiguspärane.

4. OOTAMATUSE FAKTOR, SELLE ARVESTAMINE JA KASUTAMINE KRIMINAALMENETLUSES

4.1 OOTAMATUSE FAKTORI MÕTE JA KASUTAMISE VORMID KRIMINAALMENETLUSES

Terminid “ootamatuse faktor” ja “ootamatus” on kriminaalmenetluse ja kriminalistika alases kirjanduses laialt kasutatavad. Harilikult kasutatakse neid ühe või teise uurimistoimingu läbiviimisega seoses. Nii näiteks räägitakse, et läbiotsimine tuleb teha ootamatult selle isiku jaoks, kelle juures läbiotsimine tehakse; ülekuulatavale esitatakse ootamatu küsimus jne.

Mis siis on see eeluurimisel toimiv ootamatuse faktor?

Selleks, et saada selles küsimuses selgust, on kõigepealt vaja vaadelda, millistes vormides võib kriminaalmenetluses ootamatuse fenomen esineda.

Kõigepealt on vaja märkida, et see fenomen on kasutatav mõlema võistleva poole poolt: nii kahtlusaluse suhtes kui tema poolt uurija ja teiste tõendamismenetluses osalejate suhtes.

Kahtlustatava jaoks võib olla ootamatuseks:

- uurimistoimingu läbiviimine üldse või selle läbiviimine sellel ajal või sellel kohal;
- ühe või teise taktikalise võtte kasutamine uurimistoimingu läbiviimisel;
- menetlejalt teabe saamine selliste isikute menetlusse kaasamisest, kelle kaasamise võimaluse oli

¹⁹Аверьянова Т.В. и др. Криминалистика: Учебник для вузов. Москва, 2003, с.510-514

kahtlustatav välistanud või eeldas selle isiku kaasamist tunduvalt hiljem (näit.: pealtnägija või muu oluline tunnistaja):

- sama seoses materiaalsete objektidega. Siin võib ootamatu olla menetlejalt saadud sellekohase teabe sisu või selliste objektide kasutamine uurimistoimingu läbiviimise käigus.

Menetleja jaoks võib ootamatu olla:

- vastaspoole tegevus või käitumine; tema sidemed;
- uute asjaolude ilmumine, mis nõuab menetlejapoolset kiiret reageerimist. Selleks võib olla uue teabe saamine, menetluses osalevate isikute kadumine või nende poolt ütluste muutmine, aga ka näiteks karistus- või kriminaalmenetlusseaduse muutumine.

Käsitledes uurija tegutsemist taktikalise riski tingimustes nimetatakse kolme situatsiooni, kus võib tema jaoks toimida ootamatu faktor:

- 1) oodatavad sündmused on teada, tegevuse programm on välja töötatud kuid sündmuse toimumise aeg ei ole teada.
- 2) sündmus on teada üldjoontes, seetõttu puudub üksikasjalik tegevusprogramm; sündmuse toimumise aeg ei ole teada.
- 3) sündmuse aeg ja iseloom ei ole teada. Siin ei ole tegemist niivõrd ootamatu faktori ilmumise vormiga, kuivõrd uurija selliste omadustega nagu pidev valmisolek ja võime kiiresti reageerida muutustele.

Ootamatuse faktoril on veel üks vorm – sündmuse enda ootamatus. Nii on kuriteosündmus ootamatu uurijale, aga ka mõnele sündmuses osalejale ja ümbruskonnale.

Lõppkokkuvõttes võib sündmuse ootamatus avaldada mõju ka uurimistoiminguga saadud tõendusteabe usaldusvärsusele ja täielikkusele.

Kõik need ootamatuse faktori toimimise vormid toimivad inimese teadvuses teatud psühholoogilise mehhanismi tööerakendamise kaudu. Selle mehhanismi olemus seisneb järgnevas.

Poolte ootamatu käitumine kujutab endast ühe inimese mõju teisele. Mõju avaldub nii tegevuses kui tegevusetuses.

Mõjutamine võib olla nii füüsiline kui psüühiline. Õiguspärane füüsiline mõjutamine on näiteks isiku kinnipidamine. Psüühiline mõjutamine seisneb adressaadile olulise informatsiooni andmises või selle andmisest hoidumises. Ühe isiku poolt teise mõjutamine on erinevaid meetodeid ja vahendeid kasutades informatsiooni edastamise protsess, mille eesmärgiks on kutsuda mõjutatavas isikus esile vajalik reaktsioon ja muuta sellega selle isiku seisukohta ja käitumist vajalikus suunas²⁰.

Uurijale vastutegutseva isiku mõjutamine rajaneb selle isiku psüühilise seisundi arvestamisel sellel ajal. Kui selleks vastutegutsevaks isikuks on kahtlustatav või süüdistatav, siis tuleb arvestada sellega, et ta on pidevas sisemise pinge seisundis, mis on tingitud nn. vahelejäämise" ohust ja soovist saada teavet selle kohta, millist informatsiooni uurija valdab (millised tõendid on uurija kasutuses), uurija edasistest tegevustest aga samuti kaasosaliste käitumisest (näiteks sellest, kas nad on hakanud andma tõeseid ütlusi või mitte. Seega tekib tal kõrgendatud huvi sellise info saamise osas. Sellise info puudumine aga tingib ülepingutusi oletustes, mis omakorda muudab süüdlase eriti vastuvõtlikuks igasugustele vihjetele.

Uurija ootamatud käitumised üldise pingestatuse foonil võivad järsult muuta subjekti emotsionaalset seisundit nii ergutada kui ka pidurduse suunas²¹.

Niisiis võib uurija ootamatu tegutsemine subjekti emotsionaalse pingestatuse foonil viia:

- subjektile endalegi ootamatule reaktsioonile ja vale paljastamisele;
- subjekti poolt oma positsiooni ümberhindamisele uurijale soodsas suunas; positsiooni muutmisele;
- psüühiliste protsesside pidurdumisele;
- reaktsioonide aeglustumisele, mis ei takista teda aga oma olukorda hindamast ja uuet positsiooni ja käitumisviisi valimast valimist.

²⁰Хайдуков Н.П. Тактико-психологические основы воздействия следователя на участвующих в деле лиц. Саратов, 1984, с.13

²¹Дулов А.В. Судебная психология. Минск, 1975, с.175

Nagu juba märgitud, avaldab ootamatus mõju ka uurijale:

- enamuse uurimistoimingute konfliktne iseloom võib uurijas esile kutsuda häirituse ja rahutuse. Häiritus on selline psühholoogiline seisund, mis on tingitud võimalikest või tõenäolistest ebameeldivustest, ootamatusest, muutustest harjunud olustikus või tegevustes.
- kohtueelse menetluse erinevatel etappidel tekib töös suur pinge (koormus) mis tingib teravdatud reageerimise sellistele ootamatult ilmnunud takistustele millised on tingitud vastaspoole tegevusest.

Kuigi üldjuhul uurija kompetentsus (professiogramm)²² näeb ette sellised omadused nagu pingetaluvus, vaoshoitus, rahulikkus, on uurija samuti vaid inimene ja ka temale on omased kõik iseloomu loogilised jooned. Uurijal aitab ootamatuse faktori mõjust üle saada ettevalmistus pidevaks valmisolekuks.

Sündmuse enda ootamatus – tegemist ei ole vastaspoole tegevusega. Selles osas on abiks etteplaneerimine, millega peaksid tegelema uurimisasutused.

4.2 UURIJA TEGEVUSE TAKTIKA OOTAMATUSE FAKTORIT KASUTADES

Enne ootamatuse faktori kasutamise analüüsimist on vajalik arutleda selle kasutamise õiguspärasuse üle. Mitmed autorid kahtlevad selle edukuses, mõned aga peavad seda lausa seadusega keelatuks. Eriti teravat vastuseisu on leidnud selline taktikaline võte, nagu ülekuulatavale ootamatu küsimuse esitamine. Nii on M.Strogovits märkinud, et see ja teised sarnased võtted, baseeruvad ülekuulatavasse eelarvamuslikul suhtumisel ja seni süüditunnistamata isikusse lugupidamatul suhtumisel ning kuuluvad seetõttu hukkamõistmisele ja neid ei saa kuidagi heaks kiita või soovitada²³. S.Ljubitsev aga arvab, et on lubamatu kasutada ootamatust inimese intellektuaalse sfääri mõjutamiseks, kui uurimistoimingu tulemus sõltub inimese psüühilisest seisundist, tema võimest hinnata olukorda ja anda õigeid vastuseid esitatud küsimustele. Ootamatud küsimused võivad ülekuulataval esile kutsuda psüühiliste protsesside desorientatsiooni. Uurija eelmiste tegevustega sidumata ootamatu küsimus võib ülekuulatavas esile kutsuda segaduse, mis omakorda viib tegelikkusele mittevastavate ütluste andmisele. A.Vassiljev peab varjatud peituseks seda, kui ülekuulatavale, kes kindlalt eitab mingit fakti, hiljem ülekuulamise käigus ootamatult esitatakse küsimus sama asja kohta ja ülekuulatav „räägib end sisse“. A.Vassiljev väidab, et sellist sisserääkimist on hiljem peaaegu võimatu kasutada tõendamisel, kuna ülekuulataval on palju võimalusi väita, et ta ei saanud küsimusest õigesti aru või ei saanud ülekuulatav temast õigesti aru²⁴.

Nagu eelnevast näha, tuginevad ootamatuse faktori kasutamise vastaste argumendid peamiselt kõlbelisuse teemadele. Milline ootamatuse faktori kasutamisel rajanev võte on eetiline, see on fakti küsimus. Seadus otsestelt ei keela ootamatuse kaudu psüühika mõjutamist, kui see ei ole vastuolus üldtunnustatud seaduslikkuse põhimõtetega.

Kui ülekuulatava „sisserääkimine“ ei ole kasutatav tõendamisel, siis see iseenesest ei tähenda selle taktikavõtte ebaseaduslikkust, küll aga võib see anda tunnistust uurija poolt selles situatsioonis mittevastava taktikalise võtte kasutamisest või oskamatuses realiseerida saadud tulemust tõendamisel.

Nagu öeldud, on ootamatuse faktori kasutamine kõlbelisuse seisukohalt fakti küsimus. Mis puutub seaduslikkusesse, siis ei paigutu ootamatuse faktori kasutamine ühegi keelatud võtte (vägivald, piinamine, ebaväärikas või alandav kohtlemine) sisse.

Ootamatus kujutab endast üht peamist vastutegutsemisest ülesaamise vahendit.

Ootamatu tegutsemise eesmärgiks on saavutada edu ettearvamatusena. Ettearvamatuks võib olla:

- toimingu aeg;
- toimingu koht;
- toimingu sisu;
- toimingus osalejad.

Mõnikord esinevad need komponendid kogumis, nagu näiteks kahtlustatava jaoks ootamatu kinnipidamine, mille puhul on ootamatuseks nii aeg kui koht.

²²Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. Курс криминалистики. Минск,Вышэйшая школа, 2000, с.97

²³М.Строгович. Проблемы судебной этики. Москва, 1974, с.18

²⁴Аверьянова Т.А. и др. Криминалистика:Учебник для вузов. Москва, 2003, с.522

Tegevuse aja ootamatus. Uurija taktikaliseks eesmärgiks on saavutada ootamatus, valides toimingute tegemiseks selline aeg, kui subjekt üldse ei oota mingit uurija tegevust, või eeldab seda toimuvat tunduvalt hiljem. Selline situatsioon esineb sagedamini just kriminaalmenetluse esialgsel etapil. Ootamatu ei ole mitte üksnes uurimistoiming vaid selleks võib olla ka iga muu menetlustoiming, nagu kriminaalmenetluse alustamine, kahtlustatava kinnipidamine, vara arestimine.

Ajaline ootamatus puudutab sageli just taktikalisi kombinatsioone, nagu näiteks isiku kinnipidamine ajal, mil tema juures on kuriteo toimepanemise riist, kuritegelikul teel saadud asi või muu asitõendina kasutatav objekt. Samuti võib selle valdkonna näitena tuua korduva läbiotsimise.

Ootamatus toimingu koha osas. Siin on oluline just see, et menetlustoimingu läbiviimine sellises kohas kus subjekt seda ei eelda, kutsub esile psüühilise šokiseisundi. Psüühiline šokiseisund on seda tugevam, mida turvalisemana kurjategija end sellel kohal tunneb.

Kui näiteks väljapressijad peetakse kinni hästi ettevalmistatud kuriteo toimepanemise ajal hästi varjatud, nende arvates üksnes neile teadaoleval, kuriteokohal, ei põhjusta psüühilist šokiseisundit üksnes kinnipidamise fakt vaid ka see, et nende ettekujutus kuriteo toimepanemise koha varjatusest osutus vääraks. Sellisel juhul tunneb subjekt teravat vajadust sellise informatsiooni järele: kuidas saadi teada tema viibimisest sellel kohal või selle koha kasutamisest seoses kuritegude toimepanemisega, milles oli tema eksimus kuriteo planeerimisel jms.

Uurija ülesandeks on oskuslikult ära kasutada kahtlustatava sellist seisundit ning kinnipeetu koheselt ja taktikaliselt õigesti üle kuulata.

Menetlustoimingu enda ootamatus. Sellise taktika variandid on:

- uurimistoimingu läbiviimine üldse või mingi konkreetse uurimistoimingu läbiviimine
- taktikalise võtte kui sellise ootamatu kasutamine või selle kasutamine taktikalise kombinatsiooni elemendina
- tõenduslikku tähendust omavate objektide ootamatu esitamine.

Juba märkisime seda, millist mõju avaldab subjektile ühe või teise uurimistoimingu tegemise aeg ja koht. Vähemoluline ei ole sellise uurimistoimingu valiku moment, millist subjekt ei ole oodanud. Näiteks selle isiku ülekuulamine, kes oli veendunud, et uurijal puuduvad andmed tema seotusest toimepandud kuriteoga. Samuti võib olla ootamatuks mingi konkreetse uurimistoimingu läbiviimine.

Selleks, et vältida oma täisealiste, varem kriminaalkorras karistatud, sugulaste vastutuselevõtmist vanemat tüüpi traktori varguse eest, väitis alaealine A ülekuulamisel, et tema varastas selle traktori üksinda ja selgitas üksikasjalikult traktori varguse asjaolusid nii ülekuulamisel kui ka ütluste seostamisel olustikuga. Selleks, et kontrollida alaealise A ütlusi, korraldas uurija uurimiskspereimendi, mille käigus palus A-l käivitada traktor. Kuna tegemist oli mitukümmend aastat vana traktoriga, mille diiselmootori käivitamine toimus väljaspool juhikabiini, ei osanud A seda teha. Selle mõjul loobus ta valeütluste andmisest ja tunnistas, et tegelikult varastasid traktori tema sugulased, tema aga üksnes kontrollis, kas traktori omanik ei ole kodus ja valvas, et hoiatada kui keegi peaks varguse kohale lähenema.

Taktikalise võtte ootamatuse osas on suur arsenal ootamatute küsimuste valdkonnas ("legendi võimaldamine", "kaudne ülekuulamine" jt. taolised võtted). Neid teemasid aga käsitletakse põhjalikumalt ülekuulamise kursuses.

Veelgi tugevamat mõju võib avaldada tõenduslikku tähendust omava informatsiooni esitamine. Ootamatus võib olla tingitud sellest, et subjekt arvab, et neid objekte pole enam olemas või nende abil ei ole võimalik midagi tõendada. Samuti mõjub ootamatusena sellise tõendi olemasolu, millise kujunemisest subjekt ei olnud teadlik. Selliseid tõendeid on võimalik kasutada kahel viisil:

- esitada tõend uurimistoimingu (näit. ülekuulamise) käigus ootamatult;
Hästi ettevalmistatud korterivarguse käigus kleepisid vargad kodust kaasavõetud ajalehe kummiliimiga aknaklaasile, selleks et naabrid ei kuuleks aknaklaasi purunemise ja klaasitükkide põrandale kukkumise heli. Peale kuriteo toimepanemist peideti hoolikalt kasutatud kindad ja jalatsid. Ülekuulamisel nad eitasid varguse toimepanemist. Ülekuulamise lõpus võttis uurija lauasahtlist sündmuskohalt äravõetud ajalehe, mille küljes olid aknaklaasi tükid ja näitas ülekuulatavale ajalehe serval postiljoni poolt kirjutatud ülekuulatava kodust aadressi. Ootamatuse momendi mõjul tunnistas ülekuulatav varguse toimepanemise üles.
- paigutada see tõend nähtavale kohale nii, et subjekt märkaks seda kohe uurimistoimingu alguses, ilma et uurija tema tähelepanu sellele juhiks. Selline võtte sunnib uurimistoimingule allutatud isikut kiiresti oma varem planeeritud käitumisstiili ja valeütlusi muutma, sagedamini aga nendest loobuma.

Korterist varguse toimepanemise käigus panid kurjategijad osa varastatud riietest endale selga ja jätsid oma üleriided sündmuskohale, kusjuures üks kurjategijatest unustas äravisatud jope taskusse oma passi. Nähes ülekuulamise alguses uurija laual oma passi, loobus see isik valeütluste andmisest ja ainukesena grupi liikmetest tunnistas kuriteo toimepanemist, kusjuures ootamatuse momendi mõjul tunnistas ta ka seda, et pani varguse toime grupis teiste isikutega.

Kirjanduses kirjeldatakse ka taktikaliste võtete gruppi mida võib nimetada "eeluurimise võimaluste demonstreerimine". Seda gruppi võib jaotada kaheks:

- tõendite saamine teatud uurimistoimingute kasutamise (ühete või teiste inimeste ülekuulamine, vaatlus jne.)
- teaduslike meetodite ja ekspertiisivõimaluste kasutamine.

Kuriteo toimepanemist eitav kahtlustatava kaasati tema riide vaatlusesse, mille käigus seletati, mida üks või teine leid tähendab ja võimaldab. Palitu varrukalt leiti lubjajälgi, mis oli sügavalt riidekiudude vahel ja seda ei ole võimalik eemaldada. Kahtlustatav kinnitas, et ta tõepoolest püüdis seda eemaldada. Kui ta avaldas, et see lubi sattus tema palitule tema oma trepikojast, kui ta purjus peaga koju tuli siis selgitati talle, et järgmisena võetakse lubjavärvi proov nii tema trepikojast kui sündmuskohalt ja ekspertiisi käigus võrreldakse neid palitu käisel oleva lubjaga²⁵.

Ootamatusena mõjub ka elava kannatanu osalemine, kui kahtlustatav arvab, et ohver on surnud.

4.3 OOTAMATUSE FAKTORI MÕJU UURIJA TEGEVUSELE JA SELLEGA ARVESTAMINE

Kuna ka uurija on inimene, siis ei ole miski inimlik talle võõras. Vaatamata oma ettevalmistatusele võib ka uurija situatsiooni mõjul teha läbimõtlemata tegevusi, mitte leida kiiresti õiget lahendust või lihtsalt sattuda segadusse.

Seda aitab vältida, kui muuta ootamatu oodatuks, s.o. seda ette näha. Üheks selliseks vahendiks on uurimistoimingu hoolikas ettevalmistamine: isiksuse tundmaõppimine, sellega arvestamine, millist informatsiooni ta omab, prognoosida võimalikud reageerimised psüühilisele pingele jne.

Ettenägemine põhineb kollektiivsel ja individuaalsel kogemusel, s.o. analüüsitud ja üldistatud uurimispraktikal (kriminalistikalised soovitusel) ja isiklikel erinevate kriminaalajade menetlemisel saadud kogemustel.

Iseloomulik on see, et konfliktsituatsioonis uurimistoimingu läbiviimisel püüavad mõlemad pooled mõelda „teineteise eest”. Nii lähtub sellises situatsioonis uurimistoimingule allutatud isik oma käitumistaktika valikul traditsioonilistest menetleja poolt kasutatavatest võtetest ja püüab oma tegevusega muuta nende kasutamist keerukamaks või nurjata nende kasutamise mõju. Menetleja omakorda püüab ette kujutada kuidas kurjategija pani toime ja varjas kuritegu ning püüab vastavalt sellele üles ehitada oma taktikat.

Ettenägemine võimaldab hinnata ühe või teise uurimistoimingu riskantsust ja õigeaegselt tarvitusele võtta abinõud riski vähendamiseks.

Nii arvestab menetleja tavaliselt selliste asjaoludega nagu kinnipeetava vahialuse soov uurimistoimingu ajal põgeneda või sellega, et vastastamisel võib seni tõeseid ütlusi andnud isik oma ütlustest loobuda. Vastavalt sellele planeerib ja korraldab menetleja uurimistoimingu ja planeerib oma tegevuse selliste asjaolude ilmnemise puhuks.

Ootamatuks võib olla ka informatsioon, mis sunnib uurijat kiiresti tegutsema:

- püstitama uusi versioone ja muutma uurimise suunda; vabastama isiku vahi alt jne.
- viivitamatult läbi viima mingeid uurimistoiminguid
- korraldama ilma vajaliku ettevalmistuseta keerukaid taktikalisi kombinatsioone.

Veel üheks ootamatusena võib olla planeeritud uurimistoimingu ärajäämine tehnilistel või organisatsioonilistel põhjustel, s.h. väljakutsutud isiku ilmumata jäämine.

4.4 OOTAMATUSE FAKTORI MÕJU TÕENDUSTEABE TÄIELIKKUSELE JA TÕEPÄRASUSELE

Ootamatuse moment ei mõju üksnes uurijale ja vastutegutsevale isikule vaid ka teistele isikutele, kes on kuidagi seotud kuriteosündmusega ja seetõttu on seda vaja arvestada ka uurimistoimingutega saadud tõendite hindamisel. Seda eriti ütluste kui tõendite puhul.

Ütluste formuleerimisel on mitu etappi, millest esimene on tajumine e. vastuvõtmine. See puudutab nii ob-

²⁵Vt. Баев О.Я. Тактические приемы „демонстрации возможностей расследования”. // Следственная практика. Вып. 120. Москва, 1978, с. 85 - 90

jektide kui sündmuse dünaamika tajumist. Lisaks objektiivsetele ja subjektiivsetele tajumistingimustele mõjutab ütluste tõepära suurel määral ka ootamatuse moment; kuivõrd ootamatu, ettearvamatu, oli sündmus ütlusi andvale isikule.

Sündmus võib olla ootamatu:

- Kõigi osalejate ja pealtnägijate jaoks. Selliseks sündmuseks on kõige sagedamini liiklusõnnetus, tööõnnetus või tehnoloogiline avari. Siin lisandub veel nende sündmuste väga kiire areng. Seetõttu nii sündmuses osalejad kui pealtnägijad ei ole hilisemalt võimelised andma üksikasjalikke ütlusi kogu sündmuse kulgemise kohta, kuigi viibisid selle juures, vaid nad on võimelised andma tõepäraseid ütlusi üksnes üksikute fragmentide ja üldjuhul lõpptulemuse osas.
- Kannatanu, mõnede osalejate ja pealtnägijate jaoks. Kui eelmisel juhul on sündmus ootamatu kõigi, sh. süüdlase, jaoks, siis sellel juhul on see ootamatu vaid kannatanu ja võib-olla ka temaga kaasasolevate isikute või pealtnägijate jaoks. Teo toimepanija jaoks see tavaliselt ootamatu ei ole. Nii on see sagedamini pealtnägijate juuresolekul toimepandavate röövimiste jms. kuritegude puhul.
- Kannatanu jaoks, kui ei ole kuriteo toimepanemise pealtnägijaid²⁶. See on tavaliselt röövimiste või muude isikuvastaste kuritegude puhul, kus kannatanult saadava teabe tõepärasus oleneb suurel määral sellest kuivõrd ootamatu oli kallaletung ja milline oli kannatanu emotsionaalne seisund ründe ajal. Tuleb arvestada sellega, et ohvri šokiseisund on seda sügavam ja järelkult võimalikud tajuvead seda suuremad, mida turvalisemas keskkonnas toimus rünne.

Eelnimetatud asjaoludega on tingimata vaja arvestada uurimistoimingutega saadava tõendusteabe tõepärasuse hindamisel, et vältida eksiarvamust nagu ülekuulata isik püüaks vältida mingite sündmuse asjaolude kohta ütluste andmist või anda valeütlusi.

²⁶Аверянова Т.А. и др. Криминалистика:Учебник для вузов. Москва, 2003 с.532

KASUTATUD KIRJANDUS

- Аверянова Т.В.** и др. Криминалистика: Учебник для вузов. Москва, 2003
- Агафонов В. , Филиппов А.** Криминалистика. Москва, Юриспруденция, 2002
- Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И.** Курс криминалистики. Минск, Вышэйшая школа, 2000
- Баев О.Я.** Тактические приемы „демонстрации возможностей расследования“. // Следственная практика. Вып. 120. Москва, 1978
- Дулов А.В.** Судебная психология. Минск, 1975
- Eksarkhopoulos, A.** Criminalistics in Diagrams and Illustrations. Saint Petersburg, 2002
- Хайдуков Н.П.** Тактико-психологические основы воздействия следователя на участвующих в деле лиц. Саратов
- Kergandberg, E., Sillaots, M.** Kriminaalmenetlus. Tallinn, Juura
- Козловцев В.А., Маликов С.В.** Краткий курс криминалистики. Москва, Юрлитинформ, 2002
- Криминалистика. Схемы и терминология. СПб., Фонд “Университет”, 2001
- Lindmäe, H.** Menetlustaktika I. Tartu, Juristide Täienduskeskus, 1995
- Поташник Д.П.** Криминалистическая тактика. Москва, ЗЕРЦАЛО, 1998
- Строгович М.** Проблемы судебной этики. Москва, 1974
- Õigusleksikon. Koostaja **K.Maurer**. Tallinn, Interlex OÜ, 2000, lk.199